

طراحی و برآورد شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی در ایران

سیداحسان خاندوزی، * علی مصطفوی ثانی ** و حسین سرآبادانی ***

نوع مقاله: علمی پژوهشی	تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۱۲/۲	تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۷/۵	شماره صفحه: ۴۱-۵
------------------------	-------------------------	-----------------------	------------------

هرگونه برنامه ریزی برای برپایی عدالت، به رصد وضع موجود و ارائه تصویری ارزش یابانه از موقعیت کنونی نیازمند است. یکی از ابزارهای رایج در این زمینه، طراحی شاخص های ترکیبی است. بعد از بحران سال ۲۰۰۸، توجه به ابعاد و آثار توزیعی و نارضایتی از بی عدالتی بیش از پیش مورد توجه قرار گرفت و به خصوص در اروپا، تلاش شده است تا با طراحی شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی، وضعیت عدالت در کشورهای عضو اتحادیه اروپا برآورد شود. در این مقاله حسب نگرش اسلامی به مقوله عدالت (نظریه قوام در مبادلات اقتصادی، تعاملات اجتماعی و در حکمرانی) تلاش شده تا شاخص ترکیبی متناسب برای ایران طراحی شود. بر این اساس، جمعی از کارشناسان در مسیر قیاسی - استقرایی، حوزه ها، بخش ها و سنجه های مرتبط حوزه های مختلف را شناسایی کردند و پس از نرمال سازی، هم جهت سازی با وزن واحد، سنجش وضعیت عدالت در ایران در بازه زمانی ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۵ صورت گرفته است. نتایج تحقیق نشان می دهد در سه حوزه عدالت اقتصادی، اجتماعی و حکمرانی (مشمول بر ۱۳۴ سنجه در ۱۷ بخش)، شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی در دهه مذکور چندان مطلوب نبوده (نمره کل از ۱۰ همواره نزدیک و کمتر از ۵ بود) و روند نزولی ملایمی داشته است. از سه حوزه اصلی، نامناسب ترین زیرشاخص، مربوط به عدالت در حوزه تعاملات اجتماعی بود.

کلیدواژه ها: عدالت اجتماعی؛ شاخص ترکیبی؛ اقتصاد ایران؛ فقر؛ نابرابری؛ حکمرانی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

* استادیار دانشکده اقتصاد، دانشگاه علامه طباطبائی؛

Email: ehsankhandoozi@atu.ac.ir

** دانشجوی دکتری اقتصاد، دانشکده معارف اسلامی و اقتصاد، دانشگاه امام صادق (ع) (نویسنده مسئول)؛

Email: mostafavisani@gmail.com

*** دانشجوی دکتری مدیریت دولتی، دانشکده معارف اسلامی و مدیریت، دانشگاه امام صادق (ع)؛

Email: 87sarabadani@gmail.com

مقدمه

هرگونه مداخله و قانونگذاری برای برپایی عدالت اجتماعی در ایران معاصر، به شناخت، توصیف و ارزشیابی وضع موجود نیاز دارد. بی‌تردید قضاوت‌ها در مورد میزان، قلمرو و گستره تحقق این اصل در جامعه امروز ما، به‌غایت متنوع است. هر قضاوت و ارزشیابی در مورد وضع کنونی عدالت اجتماعی، براساس معیارها و شاخص‌هایی انجام می‌شود که گاه به‌صورت علمی سازمان‌دهی شده است و گاه به‌صورت معیارهای شهودی در اذهان تحلیل‌گران و تصمیم‌گیران به‌وجود آمده است. معیارهای شهودی نقشی بی‌بدیل در ادراک ما از وضع موجود دارند اما به‌نوعی قابلیت بین‌الذهانی و استفاده برای همه افراد را نداشته و برای هر فرد به شکل جداگانه مورد استفاده قرار می‌گیرد. ازاین‌رو باید تلاش کرد این معیارهای شهودی را نیز منضبط و در ذیل شاخص‌های ترکیبی بین‌الذهانی به‌کار گرفت تا ارزیابی ما از وضع موجود کمترین انحراف را داشته باشد.

با توجه به حرکت نهادهای بین‌المللی در طراحی و سنجش شاخص‌های ترکیبی به‌مثابه ابزارهای دقیق‌تر برای سنجش مسائل پیچیده اجتماعی از جمله عدالت، در ایران نیز با تأخیری چندساله، چند پژوهش محدود در این زمینه انجام گرفته است. نتایج پژوهش‌ها در ارزیابی وضعیت عدالت اجتماعی در ایران، نشان از وجود خلأها و تناقض‌هایی در مبانی و سازوکار طراحی شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی دارد که ضرورت ورود جدی به حوزه طراحی شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی را نمایان می‌سازد. حسب این ضرورت، در ادامه به برآورد شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی طراحی شده برای سال‌های ۱۳۹۵-۱۳۸۵ خواهیم پرداخت. پژوهش حاضر مدعی برآورد و اندازه‌گیری وضعیت عدالت اجتماعی در ابعاد گوناگون (مفهوم چندبُعدی و پیچیده) یک‌بار برای همیشه نیست. فهم بشر از موضوع عدالت در طول تاریخ اندیشه، سیری تکاملی داشته است. از سوی دیگر طراحی سنج‌ها و خط‌کش‌های برآورد عدالت اجتماعی به‌عنوان یک فناوری نیز کاملاً در طول تاریخ، بسط و توسعه یافته است.

۱. مروری بر پیشینه پژوهش

براساس استقرایی از مطالعات انجام گرفته در مورد شاخص‌های مرتبط با حوزه عدالت اجتماعی

و مرور جامع و گسترده پژوهش‌های داخلی و بین‌المللی، مشخص شد به دلیل چندبُعدی و گستردگی مفهوم و به تبع شاخص‌های عدالت اجتماعی، این معنا در مفاهیم و واژگان متعددی می‌تواند پیگیری شود. براساس این مطالعات، به نظر می‌رسد در گونه‌شناسی مطالعات صورت گرفته مرتبط با حوزه شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی، ۶ طبقه قابل تعریف باشد:

شکل ۱. طبقه‌بندی از مطالعات پیشین در حوزه شاخص‌های عدالت اجتماعی

مأخذ: یافته‌های تحقیق.

- براین اساس محورهای ششگانه احصا شده عبارت است از:
۱. شاخص‌های توزیع درآمد و ثروت: الگوی توزیع درآمد در جامعه که اغلب شاخص‌های برابری یا نابرابری هم در آن مطرح می‌شود.
  ۲. شاخص‌های فقر: ارزیابی فقر (درآمدی یا قابلیت) که به وضعیت معیشت گروه‌های ضعیف جامعه حساسیت دارد.
  ۳. شاخص‌های بخشی: عدالت‌های مضاف همچون عدالت در بخش سلامت، منطقه‌ای، عدالت جنسیتی و عدالت بین‌نسلی.
  ۴. شاخص‌های ترکیبی همسایه: همچون رفاه اقتصادی، توسعه انسانی، فساد اقتصادی و ...
  ۵. شاخص‌های ترکیبی عدالت اقتصادی: سنجش و ارزیابی عدالت در قلمرو اقتصاد به معنای حوزه تولید، مبادله و مصرف.
  ۶. شاخص‌های ترکیبی عدالت اجتماعی: این نوع شاخص‌ها معمولاً بر مبنای یک نظریه از عدالت اجتماعی ساخته می‌شوند و به سنجش عدالت اجتماعی به معنای عام آن می‌پردازند و با پژوهش حاضر بیشترین قرابت را دارد.
- این محورها از سوی نگارندگان، فاقد دعوی شمارش تام است. همچنین بسیاری از این حوزه‌ها با یکدیگر هم‌پوشانی دارند و شناسایی وجه تمایز آنها از یکدیگر دشوار است. این چالش ریشه در چندبُعدی بودن مفهوم عدالت اجتماعی دارد؛ به بیان دیگر هیچ‌یک از روش‌های تک‌شاخصی نمی‌تواند معیاری برای سنجش عدالت اسلامی به شمار آید. جالب اینجاست که حتی در لسان قرآن مجید نیز در تنها موضعی که کلمه معیار یا میزان در کنار عدالت آمده است، از صیغه جمع استفاده شده است یعنی: معیارهای عدالت (موازین قسط) نه معیار عدالت. آیه ۴۷ سوره مبارکه انبیاء می‌فرماید: «وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَإِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا وَكَفَى بِنَا حَاسِبِينَ»^۲.

---

۱. منظور شاخص‌های ترکیبی است که از بالاترین قرابت و شباهت با موضوع عدالت اجتماعی برخوردارند.
۲. و ما ترازوهای عدل را به روز قیامت خواهیم نهاد و هیچ ستمی به هیچ نفسی نخواهد شد و اگر عملی به قدر دانه خردلی باشد در حساب آریم و تنها علم ما برای حسابگری کفایت خواهد کرد.

۲. مبانی نظری و روش شناختی شاخص ترکیبی

۲-۱. روش شناسی پژوهش

فرایند «طراحی و برآورد شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی» در چهار گام صورت پذیرفت که در ذیل دیده می شود:

شکل ۲. سیر کلی پژوهش

مأخذ: همان.

از این جهت، در فرایند «طراحی تا برآورد شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی»، سه سطح از فرایند روش تحقیق به کار گرفته شد:

شکل ۳. سطوح روش پژوهش

مأخذ: همان.

۱-۲-۱. روش دستیابی به نظریه عدالت اجتماعی

در این پژوهش، بامبنافرادادن اندیشه مهم ترین متفکران اسلامی معاصر (مانند امام خمینی (ره)، علامه طباطبائی، شهید صدر، شهید بهشتی، شهید مطهری، حضرت آیت الله خامنه‌ای) تلاش شد تا نظریه‌ای یکپارچه از موضوع عدالت اجتماعی عرضه و تبیین شود. بدین ترتیب روش شناسی دستیابی به نظریه عدالت اجتماعی برمبنای نوعی «فرامطالعه»^۱ بوده است و در میان روش‌های فرامطالعه، این پژوهش برمبنای روش «فرا ترکیب»^۲ خواهد بود. در این روش برمبنای ایجاد نوعی گفتگو و بحثی دیالکتیک (تزوآنتی تز) میان اندیشه‌های متفکران فوق در مورد عدالت اجتماعی، تلاش شده است سنتزی از آرای آن متفکران براساس بینش پژوهشگران استخراج و استنباط شود. البته طبیعی است که این پژوهش گام ابتدایی برای فهم و درک جامع و مشترک نظریه عدالت اجتماعی در نگاه متفکران دینی معاصر است. بنابراین آنچه به عنوان «نظریه مختار عدالت اجتماعی» مورد توجه قرار گرفت؛ حاصل خوانش نظریه‌های متفکران معاصر مسلمان و تلاش برای ترکیب و شکل‌گیری نوعی نظریه جامع مشترک و یکپارچه است.^۳

۱-۲-۲. روش طراحی شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی

باتوجه به رویکرد این پژوهش در ساخت شاخص ترکیبی برای ارزیابی عدالت (که متفاوت از سنجش ادراک عدالت برمبنای متغیرهای کیفی است) به متغیرهای عددی نیاز دارد. بنابراین نخستین پیش نیاز این روش، اولاً داشتن یک تعریف عملیاتی از عدالت اجتماعی است که متغیرهای عددی مرتبط با آن امکان شناخت داشته باشند و ثانیاً تعیین اجزا و ابعاد تشکیل دهنده این تعریف از عدالت اجتماعی است. در گام بعدی، لازم است براساس یک روش شناسی، برای ابعاد استخراج شده برای مفهوم عدالت اجتماعی (اگر هر بعد می‌تواند مستقیماً شاخص پذیر شود، و اگر هنوز کلی و پیچیده است) ابعاد فرعی یا مؤلفه‌هایی برای آن تعیین شود که آن مؤلفه‌ها، شاخص پذیر باشند.

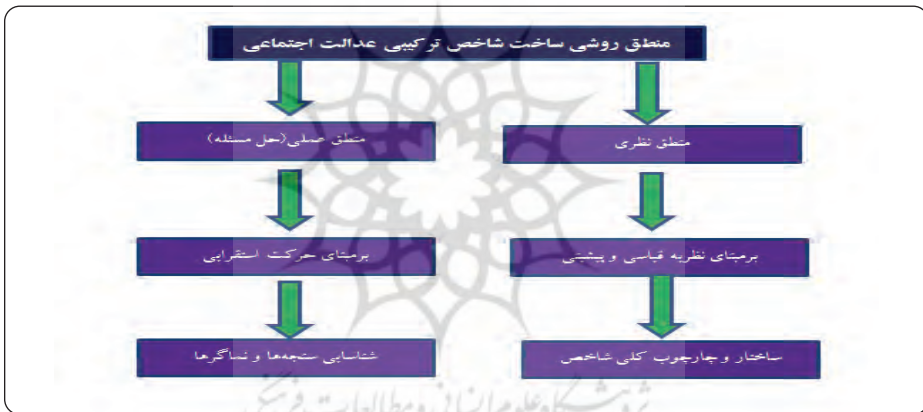
1. Meta Study

2. Meta Synthesis

۳. طبیعی است فهم نظریه هریک از این ۶ متفکر با منابع و استناد به طور جداگانه پیگیری می‌شود که به زودی در قالب کتابی جداگانه با عنوان نظریه عدالت اجتماعی در نگاه متفکران دینی معاصر در اختیار علاقه مندان قرار می‌گیرد.

در این پژوهش دو جریان موازی حول منطق نظری و کاربردی یا حل مسئله طی شده است که تلاقی آنها شکل دهنده شاخص ترکیبی مورد نظر است. در یک سو با بهره‌گیری از نظریه پیشینی، طرح و چارچوب کلی شاخص معین گشته و در سوی دیگر با روش استقرایی و با جستجو و بررسی در نماگرها و سنجه‌های موجود^۱ در شاخص‌های ترکیبی یا منفرد موجود داخلی و بین‌المللی، سنجه‌های مورد نظر و منطبق با چارچوب کلی معین شده است. البته گفتنی است بسیاری از نماگرها و سنجه‌های متناسب با چارچوب نظری تولید نشده یا در دسترس نبود و برخی از سنجه‌ها به‌رغم برخی کاربردها، دچار نقص و ابهام بود.

شکل ۴. منطق کلی روش ساخت شاخص ترکیبی در پژوهش حاضر

مأخذ: همان.

از این رو مطالعات نظری در بخش مبانی، حوزه‌ها را مشخص کرد و در فرایند استقرایی مطالعات مرتبط با شاخص‌ها در قالب‌های مختلف، ابعاد و سنجه‌ها، مورد شناسایی قرار گرفت.

۳-۱-۲. اعتبارسنجی سنجه‌های استخراج شده در فرایند پژوهش

بعد از مرحله طراحی سنجه‌های شاخص ترکیبی، نیاز به اعتبارسنجی سنجه‌های استخراج

۱. گفتنی است در این زمینه سنجه‌ها و شاخص‌های ترکیبی مشهور جهانی مرتبط و برخی پژوهش‌های داخلی به شکل کامل با بحث و بررسی به‌تناسب مورد استفاده و بهره‌برداری قرار گرفته است.

شده از منظر نخبگان احساس می‌شود، در این مرحله همه سنجه‌ها به تفکیک ابعاد احصا شده در قالب پرسشنامه‌های مکتوب به کارشناسان دفاتر تخصصی مرکز پژوهش‌های مجلس ارائه شد (کارشناسان دفاتر اقتصادی، بودجه، اجتماعی، حقوقی، سیاسی و زیربنایی).

۲-۲. نظریه مختار در عدالت اجتماعی

طرح کلی نظریه عدالت اجتماعی از منظر پژوهش حاضر حسب مطالعات پیرامون اندیشه متفکران اسلامی مورد اشاره، حول سه پایه اصلی قوام مال، قوام نسل و حکمرانی عادلانه بوده است.

۲-۲-۱. عدالت و مناسبات اقتصادی

اولین رکن مورد توجه در این نظریه، فهم روابط اقتصادی حول مسائل مرتبط با «مال» در حیات اجتماعی انسان است. هرآنچه در جامعه عادلانه درباره ابعاد گوناگون اقتصادی قابل طرح است در اینجا دیده می‌شود. بنابر اندیشه شهید صدر (۱۴۲۹، ج ۵) تقریر کلی از روابط عادلانه اقتصادی برای شکل‌گیری «توازن اجتماعی» و حفظ، رشد و توزیع مال برای کل جامعه قابل طرح است (مطهری، ۱۳۶۲) که به طور خلاصه در شکل ۵ آمده است.

شکل ۵. روابط اقتصادی عادلانه با رویکرد قوام مال

۲-۲-۲. عدالت و تعاملات اجتماعی

رکن دوم این نظریه ناظر بر نظام تعاملات اجتماعی یعنی مناسبات مرتبط با «نسل» انسانی و روابط اجتماعی است. سلامت و استمرار نسل در پرتو محیط و روابط اجتماعی سالم و مساعد، هدف اصلی این رکن برای تحقق قوام نسل در حیات اجتماعی عادلانه است (علامه طباطبائی، ۱۳۷۴: ۱۵۱). فرد براساس ریشه‌های طبیعی شکل‌گیری خانواده به بسط و گسترش نسل انسانی در گذر تاریخ وارد شد و حسب روابط میان‌فردی با آحاد جامعه بشری بر مبنای نوع انسانیت، اقدام می‌کند.

به این ترتیب می‌توان به دو مبنای ارتباطات میان‌فردی اشاره کرد: روابطی که حاصل ارتباط خانوادگی است و روابطی که مبتنی بر اخوت دینی یا نوعیت واحد انسانی است (همان).

۲-۲-۳. عدالت و حکمرانی

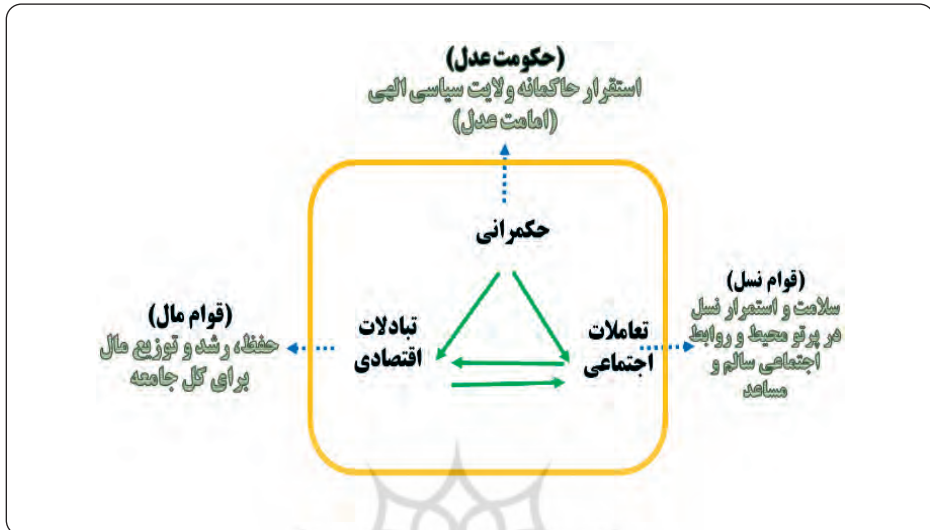
رکن سوم در توجه به مسئله عدالت اجتماعی که به نوعی مجرای اقامه عدالت اجتماعی در دو حوزه «مال» و «نسل» است، محور «امامت عدل»^۱، حکمرانی و حکومت عادلانه است. نفی استبداد داخلی و لزوم استقلال خارجی اولین گام در جهت اقامه عدالت است (خمینی، ۱۳۶۸، ج ۱۵). از این رو، جهاد با مستکبران که هم مانع حرکت جامعه اسلامی هستند، هم خود داخل در امت ایمانی نمی‌شوند و هم اینکه مانع ورود دیگران به این جامعه هستند، از اوجب واجبات است و بدون حکومت عدل، تحقق اسلام و احکام عدل پرور آن در منطق اسلامی امکان پذیر نیست (خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۲/۲۷)؛ رمز تأکید بر مقوله ولایت در نگرش اسلامی، شاهد این مدعا است. هدف‌گیری حکومت عدل از حیث موضوعی، همه شئون جامعه را در برمی‌گیرد (خمینی، ۱۳۶۸، ج ۲۰).

خوانش انجام گرفته و صورت‌بندی واحد برگرفته از اندیشه این متفکران نشان‌دهنده سه حوزه اصلی: تعاملات اجتماعی، تبادلات اقتصادی و حکمرانی متناسب با تعاریف اسلامی، برای مسئله عدالت است.

---

۱. در بخش حکمرانی از عبارت «امامت عدل» استفاده شده است که از واژگان مورد تأکید شهید بهشتی بوده است (بهشتی، ۱۳۶۱: ۲۶).

شکل ۶. ابعاد مفهومی نظریه عدالت اجتماعی

مأخذ: یافته‌های تحقیق.

برای طراحی مؤلفه‌ها، ابعاد و به تبع نماگرها و سنجه‌های شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی بر این مبنا، به شناسایی گستره و حوزه‌های گوناگون مسائل اجتماعی نیاز است. در اینجا بعد از طرح مسیر قیاسی تدوین شاخص براساس نظریه و ابعاد کلان آن، طبقه‌بندی «حیات اجتماعی» براساس این نظریه ضروری به نظر می‌رسد. حال آنکه گفتنی است هرگونه طبقه‌بندی اجتماعی خالی از نقد و ابهام نیست؛ چراکه اساساً در عالم واقعیت اجتماعی، مسائل چندبعدی، چندلایه‌ای و مرتبط با یکدیگر است و این تفکیک و انتزاع صرفاً حاصل نگاه پژوهشگران به حیات اجتماعی است و طبعاً این دسته‌بندی برای هر یک از آنها، متفاوت خواهد بود.

در نهایت، شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی در سه حوزه اصلی و ۱۷ بُعد (بخش) و با ۱۳۴ سنجه که ۷۷ مورد آن با حوزه تبادلات اقتصادی، ۲۹ مورد آن با تعاملات اجتماعی و ۲۸ مورد آن درباره عرصه ساختار و الگوی حکمرانی مرتبط است، سنجش و برآورد شد.

۳. برآورد شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی در ایران

۳-۱. روش برآورد شاخص

سنجش عدالت در این پژوهش از طریق سه بعد کلان مورد محاسبه قرار گرفته که عبارتند از: اقتصادی، اجتماعی و حکمرانی.

جدول ۱. تعداد سنجه‌های به‌کار رفته در شاخص به تفکیک حوزه‌ها

عنوان	تعداد سنجه‌ها	شاخص‌های مثبت	شاخص‌های منفی
اقتصادی	۷۷	۳۸	۳۹
اجتماعی	۲۹	۸	۲۱
حکمرانی	۲۸	۱۸	۱۰
جمع	۱۳۴	۶۴	۷۰

مأخذ: یافته‌های تحقیق.

همان‌طور که مشخص است از میان ۱۳۴ سنجه مورد استفاده برای شاخص ترکیبی عدالت ۶۴ سنجه از نوع شاخص‌های مثبت و ۷۰ سنجه دارای جهت منفی هستند. مسیر طراحی سنجه برای اندازه‌گیری عدالت اجتماعی در این پژوهش از شش گام تشکیل شده است که به شرح زیر است:

۱. شناسایی شاخص‌هایی که بتوانند برای اندازه‌گیری این مفهوم مورد استفاده قرار گیرند،

۲. بررسی پایگاه داده‌های داخلی و بین‌المللی و جمع‌آوری داده‌ها،

۳. برآورد داده‌های ازدست‌رفته.

داده‌ها به علل مختلف نقص دارند؛ به این معنا که مقدار آنها در برخی از سال‌ها، موجود نیست. در جدول زیر تعداد داده‌های ازدست‌رفته مربوط به سه بعد اصلی شاخص ترکیبی و مجموع آنها آمده است.

جدول ۲. سنجه‌ها به تفکیک نوع برآورد داده

عنوان	کل داده‌ها	داده‌های موجود	داده‌های از دست رفته	درصد داده‌های از دست رفته
اقتصادی	۸۴۷	۶۵۹	۱۸۸	۲۲/۱۹
اجتماعی	۳۳۰	۲۴۰	۹۰	۲۷/۲۷
حکمرانی	۳۰۸	۲۲۳	۸۵	۲۷/۵۹
مجموع	۱۸۸۵	۱۱۲۲	۳۶۳	۲۴/۴۴

مأخذ: همان.

در مجموع بیش از ۲۴ درصد داده‌های مورد استفاده در شاخص ترکیبی عدالت از دست رفته هستند که از طریق نرم افزار SPSS و با استفاده از روش برآورد خطی رگرسیونی اقدام به جای‌گذاری اعداد از دست رفته شد.

۱. هم جهت‌سازی شاخص‌های منفی و اصلاح داده‌های با مقادیر مثبت و منفی،
۲. نرمال‌سازی داده‌های هریک از شاخص‌ها،
۳. وزن دهی و تجمیع شاخص‌ها.

وزن دهی شاخص‌ها از گام‌هایی است که تأثیر جدی بر نتیجه نماگر ترکیبی دارد و فارغ از اینکه چه روشی برای وزن دهی اتخاذ می‌شود، ناشی از قضاوت ارزشی است.^۱ در این پژوهش، اوزان مساوی و یکسان برای همه شاخص‌ها در نظر گرفته شده است. این امر مقوله‌ای متداول در طراحی اکثر شاخص‌های ترکیبی در سراسر جهان است و حتی اقتصاددانان بزرگی بر ترجیح روش وزن واحد نسبت به سایر روش‌ها، تأکید دارند (Atkinson, 2003). تجمیع داده‌ها نیز روش‌های متعددی دارد که ساده‌ترین آنها تجمیع خطی است که در این پژوهش مورد استفاده قرار گرفته است. برای این پژوهش از روش‌شناسی به‌کاررفته در تولید شاخص‌های حکمرانی پایدار^۲ استفاده شد. براساس این روش‌شناسی همه شاخص‌ها در دامنه صفر تا ۱۰ قرار می‌گیرند به‌صورتی که عدد ۱۰ برای

۱. برای مطالعه بیشتر به مقاله مرکل (۲۰۰۹) مراجعه کنید.

بالاترین حد ممکن و قابل تصور برای شاخص و عدد صفر برای پایین ترین مقدار در نظر گرفته می شود.

۳-۲. نتایج و روند شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی در ایران (۱۳۸۵ تا ۱۳۹۵)

۳-۲-۱. عدالت در حوزه تبادلات اقتصادی

حوزه تبادلات اقتصادی که شامل ۱۱ بخش (بازار کار، بازارهای مالی، مسکن، مالکیت، چرخه تولید، مبادله و مصرف، سلامت، آموزش، کاهش فقر، رفاه اقتصادی و نابرابری و توزیع درآمد و محیط زیست) می شود. در ادامه سنجه ها و نمودار هر بخش و روند فراز و فرود آنها تبیین خواهد شد.

جدول ۳. سنجه های عدالت بخش های مختلف حوزه تبادلات اقتصادی

شاخص	بخش
<ul style="list-style-type: none"> • نسبت دستمزد سرانه به بهره وری نیروی کار، • نرخ اشتغال ناقص، • نسبت درآمد از غیر کار به درآمد ناشی از کار، • نسبت تعداد افراد دریافت کننده بیمه بیکاری از کل بیکاران، • اختلاف نرخ رشد حداقل دستمزد از نرخ رشد میانگین هزینه ناخالص خانوار شهری، • تعداد افراد تحت پوشش بیمه اجباری و خویش فرما به کل جمعیت شاغل، • نسبت جمعیت کارفرما و مستقل به کارکنان مزدبگیر، • نرخ بیکاری جوانان، • اختلاف نرخ بیکاری جوانان در بالاترین استان به پایین ترین استان، • درآمد ناشی از غیر کار در دو دهک بالا، • شاخص کار ناشایسته (نسبت جمعیت فعال ۱۰ تا ۱۴ سال به کل جمعیت این سن). 	بازار کار
<ul style="list-style-type: none"> • نسبت تسهیلات مناطق محروم به کل، • سهم سپرده های غیردیداری از کل نقدینگی، • نسبت سود پرداختی به سپرده های بانکی به تولید ناخالص داخلی^۱، • سهولت دسترسی به وام، • نسبت سود تسهیلات بانکی به سود بازار سهام، • درصد نسبت تسهیلات قرض الحسنه به سپرده قرض الحسنه، • نسبت تسهیلات غیرجاری به کل تسهیلات. 	بازارهای مالی

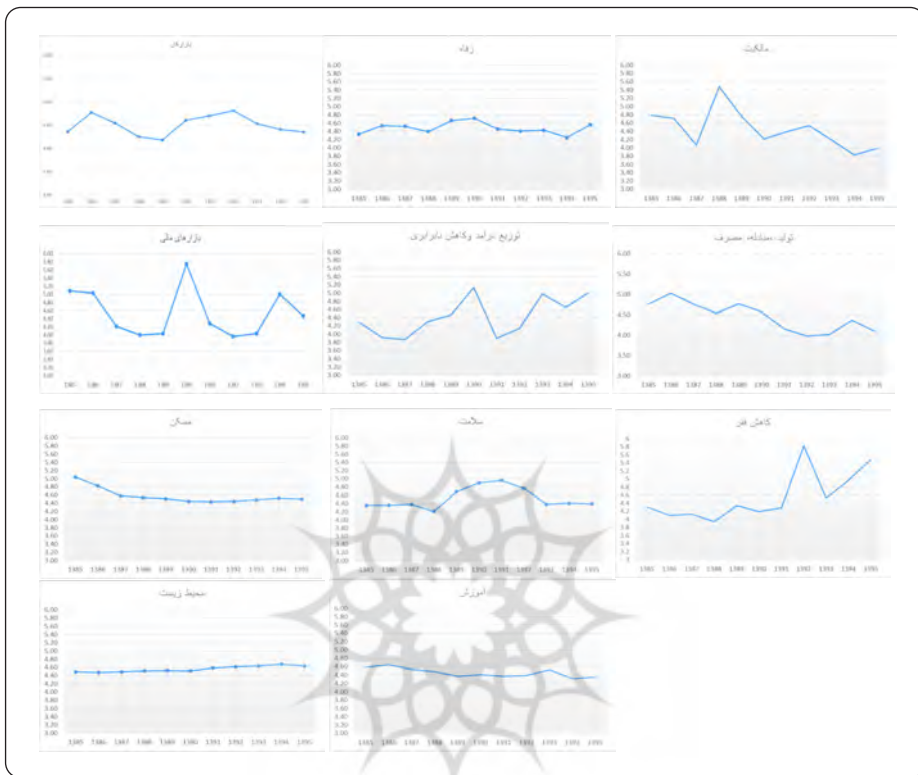

شاخص	بخش
<ul style="list-style-type: none"> • نرخ باسواد بزرگسالان (جمعیت بالای ۶ سال)، • میزان مخارج دولت به ازای هر دانش آموز (درصد از درآمد سرانه)، • میانگین گذران تحصیل بزرگسالان بالای ۲۵ سال، • سال های قابل انتظار آموزش، • نرخ ثبت نام در آموزش ابتدایی، • نرخ ثبت نام در آموزش متوسطه، • نسبت متوسط تعداد افراد باسواد خانوار در دهک دهم به اول، • درصد دانش آموزان مدارس غیرانتفاعی (از کل دانش آموزان). 	آموزش
<ul style="list-style-type: none"> • سهم از جمعیت که به واسطه هزینه های مخارج سلامت به زیرخط فقر می روند، • سرانه پزشک (در هر ۱۰۰۰ نفر)، • امید به زندگی در بدو تولد، • درصد پوشش جمعیت تحت شبکه های بهداشتی و درمانی، • نسبت تخت بستری فعال به جمعیت (در هر هزار نفر)، • نرخ مرگ و میر کودکان زیر پنج سال (در هر هزار نفر)، • هزینه کمرشکن^۲ درمان، • متوسط رشد ضریب نفوذ بیمه اجتماعی (نسبت جمعیت بیمه شده به جمعیت کل کشور)، • مخارج سلامت عمومی در تولید ناخالص داخلی، • توزیع تخت بیمارستانی به شکل منطقه ای، • سهم پرداخت مستقیم از جیب از کل هزینه ها. 	سلامت
<ul style="list-style-type: none"> • شاخص کیفیت محیط زیستی (زیرمجموعه شاخص پیشرفت اجتماعی)، • اسراف آب، • تنوع زیست محیطی و زیستگاه، • سرانه آلودگی گازهای گلخانه ای، • نسبت استفاده از حمل و نقل عمومی به کل سفرهای درون شهری، • دسترسی به آب سالم، • نسبت پسماند شهری بازیافت شده به کل ورودی خطوط پردازش به تفکیک سال (درصد)، • سرانه تولید پسماند در شهر تهران (تقریبی از کل کشور). 	محیط زیست

مأخذ: همان.

۱. خط فقر ۱/۹\$ با نرخ ارز PPP.

نمودار ۱. روند نماگر عدالت در بخش‌های مختلف حوزه تبادلات اقتصادی

مأخذ: یافته‌های تحقیق.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

• بازار کار

افزایش جمعیت بیکاران کشور (به خصوص با ترکیب گروه‌های حساس جوان، دانشجویی، زنان و در مناطق محروم)، تهدید اساسی برای تحقق عدالت اجتماعی در این بخش است. رعایت حق مشارکت عمومی در فرایند تولید و خلق ارزش افزوده در جامعه، نیازمند کاهش جمعیت بیکاران است که موجب بهره‌گیری بیشتر از این سرمایه اصلی کشور (نیروی جوان تحصیل کرده آماده کار) خواهد شد. در کنار این موضوع، کاهش نرخ مشارکت اقتصادی در دهه‌های گذشته موجب کاهش جمعیت فعال و افزایش بار تکفل در خانوارهای ایرانی شده است.

• بازارهای مالی

سنجه «نسبت سود پرداختی به سپرده‌های بانکی» بیشترین تأثیر را بر شاخص کل در این بخش گذاشته است. توسعه بانک‌های خصوصی در کشور و افزایش بی‌انضباطی پولی و مالی بدون تنظیم‌گری بانک مرکزی، از عوامل اثرگذار بر کاهش نمره کل شاخص در این بخش بوده است.

• مسکن

افزایش چشمگیر درصد هزینه‌های مسکن در سبد هزینه خانوار در دهه گذشته، خود پیامد مثبتی برای حوزه عدالت اجتماعی در این بخش نیست. کاهش تراکم خانوار در واحد مسکونی (نسبت تعداد خانوار به تعداد کل واحدهای مسکونی) در حوزه مسکن ملموس است، به‌گونه‌ای که برای اولین بار در سال ۱۳۹۵، شاخص مذکور به زیر ۱ می‌آید که به معنای سبقت گرفتن تعداد واحدهای مسکونی ساخته شده به تعداد کل خانوار است، اما وضعیت کلی شاخص در ۱۰ سال گذشته در این بخش به صورت کامل نزولی بوده است. این امر معلول افزایش هزینه‌های مسکن در بخش خانوار، افزایش اجاره‌نشینی و توزیع نابرابر مسکن در کشور همراه با افزایش مسکن‌های خالی و بهره‌گیری سوداگرایانه از این کالای استراتژیک در کشور است.

• مالکیت

مالکیت، از محورهای اثرگذار در توزیع پیشینی منابع و از زیرساخت‌های اساسی صیانت از حق اختصاص در جوامع است. این حوزه علاوه بر حوزه دارایی‌های سنتی و ملموس، در دنیای معاصر شامل مالکیت‌های نرم و فکری نیز می‌شود. روند کلی شاخص در بخش مالکیت، به‌رغم فرازوفرودهای فراوان، نزولی بوده است. فقدان نظام قوی و پایدار در ثبت و حفظ حقوق مالکیت در کشور، از جمله عوامل مؤثر در این زمینه بوده است.

• چرخه تولید، مبادله و مصرف

نظام اقتصادی مشتمل بر چرخه تولید، مبادله و مصرف است و این فرایند به صورت مستمر

دنبال می‌شود. بخش عمده‌ای از تحقق عدالت در بخش اقتصاد، نیازمند کاهش فساد و افزایش مولدیت در بخش تولید به معنای خلق ارزش افزوده جدید، نقش بهینه پول در فرایند مبادله برای رسیدن به مبادله منصفانه و مصرف به دور از اسراف و تبذیر است. روند کلی شاخص در این بخش برحسب نمودار، نزولی بوده است که عمدتاً معلول افزایش خام‌فروشی در نظام تولیدی کشور و افزایش اسراف و ناکارایی در بخش مصرف است.

• کاهش فقر

کاهش و به حداقل رساندن فقر مطلق، یکی دیگر از سیاست‌های تحقق عدالت اجتماعی است. در زمینه فقرزدایی در سال‌های گذشته، فعالیت‌های مختلفی صورت گرفته است. ثمره این فعالیت‌ها کاهش نرخ فقر (نسبت تعداد افراد فقیر به کل افراد جامعه) و کاهش عمق فقر (به معنای کاهش شاخص شدت فقر که فاصله افراد فقیر با خط فقر را نشان می‌دهد) در سالیان گذشته بوده است. ازسویی سرانه مصرف گروه‌های غذایی بااهمیت، در جمعیت شهری به شدت نزولی بوده است که حکایت از ابعاد گوناگون پدیده فقر در کشور دارد. در حوزه فقرزدایی به‌ویژه در روستا (طبق گزارش آذرماه ۱۳۹۶ مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی در موضوع فقر چندبعدی در ایران)، اقدامات خوبی صورت پذیرفته که به کاهش چشمگیر میزان و عمق فقر در این مناطق منجر شده است. همچنین بحران‌ها و شوک‌های اقتصادی در کوتاه‌مدت از طریق رکود و افزایش نرخ تورم، در حوزه فقر مناطق شهری و حاشیه‌نشین‌های کلان‌شهرها آسیب‌هایی ایجاد کرده است.

• رفاه اقتصادی

از نقاط مثبت در جهت تحقق عدالت در دهه‌های گذشته، توسعه زیرساخت‌های کشور برای رفاه عمومی بوده است. ازسوی دیگر شاخص مهم درآمد ملی سرانه نیز به‌عنوان یکی از مهم‌ترین شاخص‌های رفاه اقتصادی، در سالیان گذشته از نوسان برخوردار بوده و در مقطعی به‌خصوص با افزایش تحریم‌های خارجی در ابتدای دهه ۱۳۹۰، با کاهش همراه بوده است.

• توزیع درآمد و نابرابری

روند کلی شاخص در این بخش، اندکی بهبود را نشان می‌دهد که معلول کاهش شدید شاخص‌هایی همچون ضریب جینی است. برخی از تحلیل‌گران کاهش ضریب جینی را در اواخر سال ۱۳۸۹ معلول اجرای هدفمند کردن یارانه‌ها و از پیامدهای کوتاه‌مدت این طرح می‌دانند که به مرور اثر آن کاسته شده و پایداری ندارد و به تشدید نابرابری در بلندمدت منجر می‌شود.

• آموزش

بخش آموزش همگانی و عمومی در دهه‌های گذشته از چنان روند صعودی برخوردار بوده که در کمتر حوزه‌ای وجود داشته است. با این حال در سالیان اخیر، با نفوذ خصوصی‌سازی به حوزه آموزش و افزایش مدارس غیرانتفاعی، نگرانی‌ها در مورد پولی شدن آموزش و شکل‌گیری جامعه طبقاتی براساس این مدل، افزایش یافته است.

• سلامت

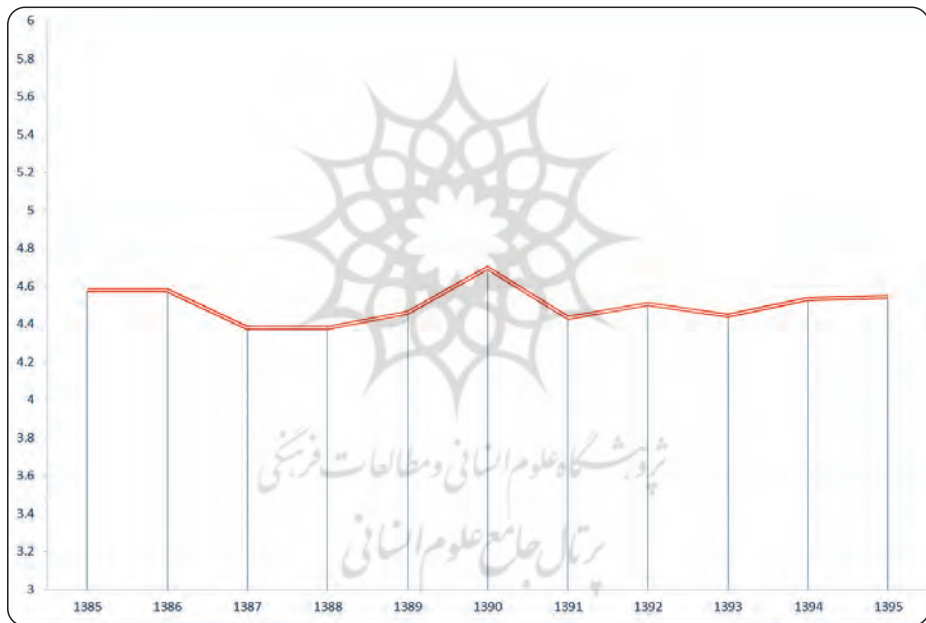
روند کلی شاخص در بخش سلامت، از نوسان عجیبی برخوردار است. طبق نمودار، در حالی که از سال ۱۳۸۸ تا ۱۳۹۱، بهبود چشمگیری در بخش سلامت دیده می‌شود، ناگهان از سال ۱۳۹۱ با تغییر جهت روبه‌رو شده است. افزایش هزینه پرداخت از جیب مردم در بخش سلامت از نقاط اهرمی و کلیدی برای توجه به تحقق عدالت اجتماعی در این بخش است.

۳-۲-۲. روند کلی عدالت در تبادلات اقتصادی

تغییرات این شاخص در این نمودار بسیار ناچیز است. بیشترین مقدار بعد عدالت اقتصادی در سال ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ثبت شده است. برای اینکه تصویر بهتری از این تغییرات ارائه شود، محور عمودی تغییرات به بازه ۴ تا ۵ کاهش یافت. همچنین فاصله بین اعداد به میزان ۰/۲ در نظر گرفته شد. نتایج به دست آمده از وضعیت عدالت در حوزه تبادلات اقتصادی نشان می‌دهد که در یک دهه گذشته اگرچه در سال‌های

۱۳۸۷ الی ۱۳۹۰ و ۱۳۹۳ الی ۱۳۹۵، عدالت در حوزه اقتصاد افزایش یافته است اما مسیر کلی دهه گذشته عدالت در اقتصاد ایران رو به افول بوده است. البته باید توجه داشت که اگرچه این نزول در نمره عدالت در حوزه اقتصاد در نگاه اول آنچنان زیاد نیست اما باید توجه داشت که به واسطه حجم زیاد سنجها و عمق شاخص ترکیبی، کاهش اندک در نمره شاخص نیز نشان دهنده تنزل بسیار در عدالت در حوزه تبادلات اقتصادی است.^۱

نمودار ۲. روند عدالت در حوزه تبادلات اقتصادی

مأخذ: همان.

۱. به جهت نمایانگری بهتر فراز و فرود شاخص در حوزه‌های مختلف، به جای استفاده از بازه اولیه (۰-۱۰) نمودارها در بازه (۴-۶) ارائه شده است.

۳-۲-۳. عدالت در حوزه تعاملات اجتماعی

حوزه دوم از شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی، به حوزه تعاملات اجتماعی اشاره دارد. این حوزه مشتمل بر سه بخش خانواده و روابط درون این نهاد، انسجام و امنیت اجتماعی (نگرش به روابط اجتماعی در محور افقی و میان فردی افراد جامعه) و درنهایت بخش سوم اختصاص به عدالت بین نسلی (نگرش به روابط اجتماعی در محور عمودی و میان نسل فعلی و نسل آتی به لحاظ زمانی) دارد. هرچه از بخش تبادلات اقتصادی به سوی تعاملات اجتماعی و حوزه حکمرانی می‌رویم از کمیت و کیفیت سنجها و داده‌های موجود به دلیل انواع محدودیت‌های پژوهش از جمله فقدان آمار قابل اتکا کاسته شده است. این امر ضرورت توجه به نظام یکپارچه اطلاعات آماری در حوزه‌های اجتماعی را با توجه به مسائل جاری کشور در حوزه انواع آسیب‌های اجتماعی، مضاعف می‌کند. در ادامه سنجها و نمودارهای این سه بخش به تفکیک بیان شده است:

جدول ۴. سنج‌های بخش‌های مختلف حوزه تعاملات اجتماعی

شاخص	بخش
<ul style="list-style-type: none"> • تعداد طلاق در دو سال اول زندگی، • نرخ طلاق در هر ۱۰۰ ازدواج، • نسبت تعداد سالمندان بهزیستی به کل جمعیت بالای ۶۵ سال، • تعداد کودکان بی سرپرست تحت پوشش بهزیستی به ازای هر ۱۰۰۰ نفر، • میانگین سن اولین ازدواج همسران، • نسبت تعداد خانواده به خانوار، • تفاضل مراجعات ثبت شده برای سقط جنین با سقط جنین مجوزدار به کل موالید، • نرخ اقدام به خودکشی، • جمعیت مجرد قطعی به کل جمعیت بالای ۱۵ سال، • میانگین سنی مادران در ولادت‌های ثبت شده، • تعداد زنان سرپرست خانوار به کل خانوار، • دستگیرشدگان در سن کمتر از ۱۷ سال به کل جمعیت در آن سن، • نسبت تعداد خانواده‌های هسته‌ای به تعداد کل خانوار، • نرخ رشد جمعیت. 	خانواده

بخش	شاخص
انسجام و امنیت اجتماعی	<ul style="list-style-type: none"> • جمعیت حامیان ایتام (کمیته امداد) به ازای ۱۰۰۰ نفر، • ضریب جینی مکانی (استانی)، • میزان پرونده‌های تشکیل شده قتل عمد و غیرعمد (نیروی انتظامی) تقسیم بر جمعیت، • نسبت چک‌های برگشتی به مبادله‌ای، • متوسط درآمد واقعی حاصل از هریک از صندوق‌های صدقات، • خشونت‌های اجتماعی (میزان ضرب و جرح) تقسیم بر جمعیت، • نسبت تعداد زندانیان به ازای هر ۱۰۰ هزار نفر، • تعداد کشته‌شدگان تصادفات در هر ۱۰۰۰ نفر، • نسبت افراد تحت پوشش نهادهای حمایتی به کل جمعیت، • ظرفیت کشورها در حفظ نخبگان.
عدالت بین‌نسلی	<ul style="list-style-type: none"> • میزان بدهی عمومی دولت به تولید ناخالص داخلی، • درصد سهم کمک دولت در پرداخت حقوق بازنشستگی، • سهم انرژی تجدیدپذیر در ساختار انرژی، • نسبت پشتیبانی (سازمان تأمین اجتماعی)، • نسبت هزینه‌های تحقیق و توسعه به تولید ناخالص داخلی،

مأخذ: همان.

نمودار ۳. روند نماگر عدالت در بخش‌های حوزه تعاملات اجتماعی

مأخذ: همان.

• خانواده

از نقاط ضعف حوزه عدالت اجتماعی در دهه‌های گذشته، آسیب‌ها و مسائل مرتبط با حوزه خانواده است. کاهش نرخ و افزایش سن ازدواج، افزایش نرخ طلاق و کاهش نرخ رشد جمعیت از جمله روندهای نگران‌کننده در گذشته بوده است.

• انسجام و امنیت اجتماعی

اعتماد، همکاری، اطمینان، امنیت و انسجام اجتماعی از سرمایه‌های اصلی در حوزه روابط میان فردی در جامعه است. تعاملات اجتماعی، نقطه کانونی حیات اجتماع و لازمه رشد و تکامل فردی و جمعی است. کاهش آسیب‌ها، بزهکاری‌ها و جرائم اجتماعی و افزایش مواسات و محبت عمومی افراد جامعه به یکدیگر از نشانه‌های برقراری تعاملات عادلانه در اجتماع است.

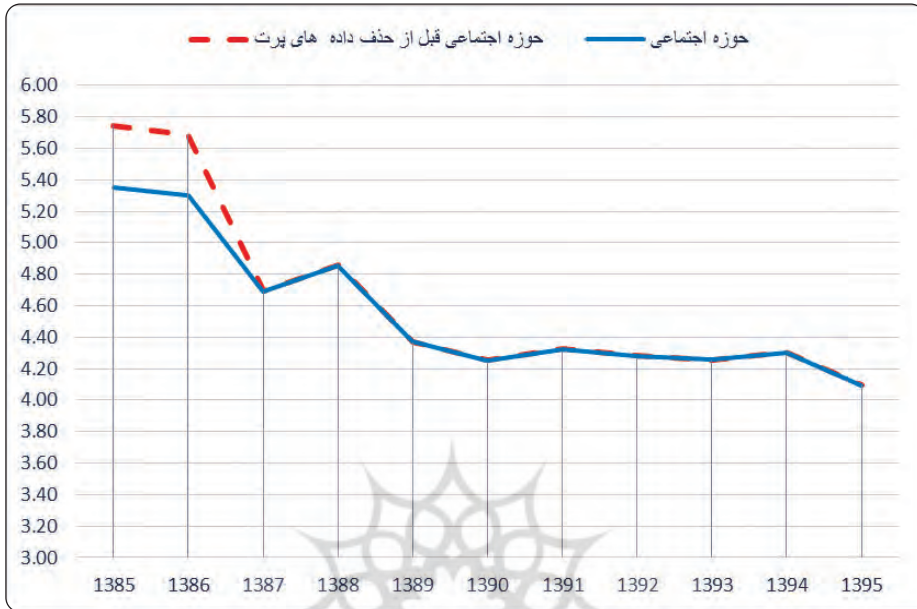
• عدالت بین نسلی

توجه به پیامدهای میان‌نسلی و بلندمدت به صورتی که حقوق نسل‌های آتی رعایت شود، در دستور کار پژوهش‌های اخیر جهانی در موضوع عدالت بین‌نسلی است. مصرف بهینه انرژی و استفاده کارآمد از منابع طبیعی به عنوان سرمایه‌های بین‌نسلی از جمله محورهای این حوزه است. طبق نمودار عدالت بین‌نسلی وضعیت شاخص در ۱۰ سال گذشته کاملاً نزولی بوده است. چالش صندوق‌های بازنشستگی و اتکای آنها به بودجه عمومی دولت، مسائل سازمان تأمین اجتماعی و بدهی‌های عمومی دولت از جمله علل کاهش شاخص در این ۱۰ سال بوده است.

۴-۲-۳. روند کلی عدالت در تعاملات اجتماعی

تغییرات مربوط به بعد اجتماعی عدالت در نمودار ۴ نشان می‌دهد بیشترین میزان عدالت اجتماعی در سال‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۸۶ است. برای اینکه تصویر بهتری از تغییرات بعد اجتماعی عدالت داشته باشیم، می‌توان به نمودار زوم شده زیر مراجعه کرد.

نمودار ۴. روند عدالت در حوزه تعاملات اجتماعی

مأخذ: همان.

مسیر کلی شاخص در حوزه تعاملات اجتماعی در دهه گذشته بیشترین کاهش را در بین همه ابعاد نشان می‌دهد. در این بخش نمره کلی شاخص حدود ۲ واحد کاهش یافته است. کاهش شاخص در حوزه تعاملات اجتماعی بین سال‌های ۱۳۸۵ الی ۱۳۸۹ بیشترین شتاب را داشته است و در بازه سال‌های ۱۳۹۰ الی ۱۳۹۴ دارای نوسان‌هایی بوده اما در نهایت در پایان این دهه شاهد تنزل شاخص در این حوزه هستیم. برای درک دقیق‌تر معنای کاهش عدالت در حوزه تعاملات اجتماعی باید توجه داشت که این کاهش به دلیل تضعیف تعاملات و تعهدات اجتماعی و خانوادگی و افزایش آسیب‌های اجتماعی در دهه گذشته در کشور است.

با بررسی دقیق آمار و داده‌های سنجه‌های حوزه تعاملات اجتماعی، مشخص شد که داده‌های ۴ سنجه اصلی این حوزه طی سال‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۸۶ به صورت اشتباه در داده‌های رسمی کشور گزارش

شده است^۱ و این اشتباه آماری شیب تغییر در نمودار شاخص را بسیار دچار نوسان ساخته و ذهنیت را نسبت به تغییرات عدالت در حوزه تعاملات اجتماعی بسیار تغییر می‌دهد (خط چین در نمودار ذیل نشان دهنده عدالت در تعاملات اجتماعی با حذف داده‌های اشتباه (پرت) موجود در شاخص است).

۵-۲-۳. عدالت در حوزه حکمرانی

این حوزه مرتبط با محوریت امامت عدل در بخش مبانی، مشتمل بر سه حوزه قضایی، سیاسی و مدنی، بودجه‌ای و اداری است که سنجه‌ها و نمودار سه بخش آن در ادامه ذکر شده است.

جدول ۵. سنجه‌های عدالت در بخش‌های مختلف حوزه حکمرانی

شاخص	بخش
<ul style="list-style-type: none"> • عدالت کیفری^۱ (یکی از اجزای شاخص حاکمیت قانون)، • عدالت مدنی^۲ (یکی از اجزای شاخص حاکمیت قانون)، • تعداد پرونده‌های وارده به محاکم قضایی به ازای هر هزار نفر جمعیت، • میانگین زمان دادرسی محاکم کیفری (روز)، • افزایش پوشش حمایتی از خانواده‌های زندانیان نیازمند، • میزان پرونده‌های ارجاعی شورای حل اختلاف به کل دادگاه‌ها، • کارایی چارچوب قانونی برای حل منازعات، • استقلال قضایی، • سرانه پرونده‌های مختومه شده. 	عدالت قضایی

۱. بنابر سالنامه‌های آماری سازمان آمار کشور متأسفانه آمار پرونده‌های مختومه در دادگاه‌های عمومی کشور از سال ۱۳۹۰ به بعد منتشر نشده است (سالنامه آماری سال ۱۳۹۵ بخش قضایی). همچنین متأسفانه در ورود اطلاعات مربوط به پرونده‌های حوزه قضایی در سالنامه‌های آماری کشور نیز با دقت و توجه کافی انجام نگرفته است به‌عنوان مثال داده‌های آماری وارده برای پرونده‌های تشکیل شده در حوزه استحقاقی نیروی انتظامی برحسب موضوع (قتل عمد، قتل غیرعمد، ضرب و جرح عمدی و ... که در سنجه‌های این شاخص نیز مورد استفاده قرار گرفته است) برای سال‌های ۱۳۸۰ و ۱۳۸۳ در سالنامه‌های آماری سال‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۸۷ به صورت متفاوت و بعضاً جابه‌جا درج شده است.

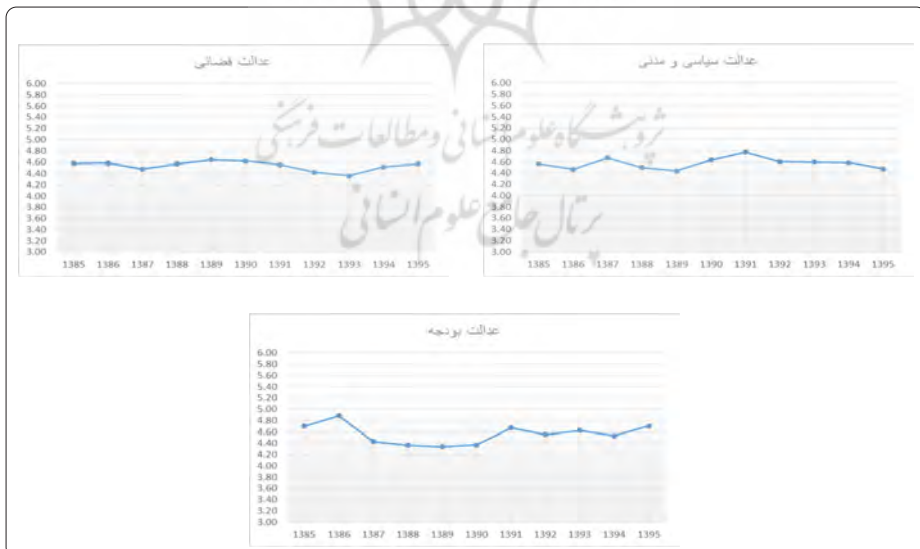
۱. این شاخص به منظور ارزیابی نظام عدالت کیفری طراحی شده است. نظام عدالت کیفری اثربخش یکی از جنبه‌های حاکمیت قانون است. این شاخص به دنبال ارزیابی اثربخشی نظام تحقیقات کیفری و نظام دادرسی کیفری است به‌گونه‌ای که نظام کیفری منصفانه، عاری از فساد و به دور از تأثیرات نامناسب مقامات دولتی باشد.

۲. این شاخص ارزیابی می‌کند که آیا مردم عادی می‌توانند شکایت خود را به صورت مسالمت‌آمیز و اثربخش از طریق سیستم عدالت قضایی (مدنی) حل و فصل کنند؟ این شاخص همچنین در دسترس بودن، انصاف و بهره‌وری سیستم دادرسی و حل اختلاف را که بخش‌های مختلف را قادر به حل منازعات حقوقی می‌کند، ارزیابی می‌کند.

شاخص	بخش
<ul style="list-style-type: none"> • شاخص درک فساد (مؤسسه شفافیت اقتصادی)، • شاخص کنترل فساد (بانک جهانی)، • ولخرجی و اسراف در مخارج دولتی، • انحراف منابع عمومی، • نسبت قانونگذاران مقامات عالی‌رتبه مدیران در سه دهک پایین درآمد به سه دهک بالای درآمدی، • حقوق سیاسی، • شفافیت در خط‌مشی‌گذاری عمومی، • آزادی تشکل‌ها و انجمن‌ها، • حقوق مالکیت فردی، • شاخص حکمرانی (یکی از اجزای شاخص prosperity)، • حاکمیت قانون (غیر از عدالت کیفری و مدنی)، • دولت پاسخگو (دولت باز)، • آزادی بیان. 	عدالت سیاسی و مدنی
<ul style="list-style-type: none"> • درصد وابستگی منابع عمومی بودجه به فروش نفت و گاز، • نسبت مالیات بر ثروت به مالیات بر درآمد، • سهم فرار مالیاتی به تولید ناخالص داخلی، • نسبت هزینه‌های جاری به کل هزینه‌ها، • سهم بودجه‌های متفرقه به کل بودجه عمومی، • ضریب برداشت از درآمد استانی طبق قانون بودجه، 	بودجه

مأخذ: همان.

نمودار ۵. روند نماگر عدالت در بخش‌های مختلف حوزه حکمرانی

مأخذ: همان.

• عدالت قضایی

بخش قضایی، از کانون‌های اصلی تحقق عدالت اجتماعی در هر کشور است. نظام قضایی وظیفه پاسداری از حقوق عمومی و مقابله با هرگونه ظلم و فساد اداری و شخصی را برعهده دارد. به‌رغم همه محدودیت‌های موجود در یافتن سنجه‌هایی که داده‌های آنها در روند زمانی ۱۰ ساله در دسترس باشند؛ کاهش استقلال قضایی باعث کاهش این شاخص در بعضی از سال‌ها شده است ولی افزایش پوشش حمایتی از خانواده‌های زندانیان و کاهش میانگین زمان دادرسی محاکم کیفری از جمله عوامل بهبود این شاخص است.

• عدالت سیاسی و مدنی

حوزه سیاست، به‌عنوان عرصه توزیع قدرت، آثار مستقیم و غیرمستقیم به‌صورت گسترده بر مناسبات اجتماعی دارد. این امر، اهمیت این بخش را برای تحقق عدالت اجتماعی مضاعف می‌کند. فساد اداری، کارایی یا بهینگی نظام تصمیم‌گیری تخصیص منابع ملی و الگوی کلی حکمرانی از جمله محورهای مورد بررسی در این بخش است. به شکل کلی تغییرات ملموسی در نمره کل شاخص در بخش سیاسی و مدنی دیده نمی‌شود. بخشی از این امر معلول آن است که اساساً متغیرهای مرتبط با حوزه سوم (حوزه حکمرانی) به‌صورت ماهوی، از نوعی ثبات برخوردارند و تغییرات در آنها به‌کندی و درگذر زمان طولانی نمایان می‌شود.

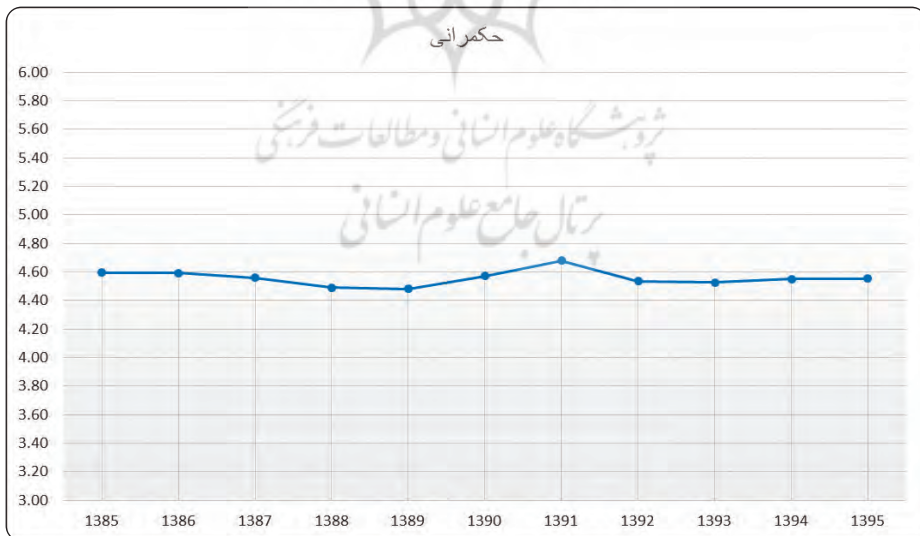
• بودجه

بودجه، مهم‌ترین سند سالیانه دولت در حوزه مالی است. با وجود همه نواقص و اشکال‌های ساختار بودجه‌ای و مالی دولت در کشور، روند کلی متغیرهای کلیدی در این بخش دارای بهبود جزئی بوده است. کاهش سهم نفت و افزایش سهم مالیات در بخش درآمدی بودجه از نقاط قوت در این بخش است. نکته نگران‌کننده افزایش صعودی هزینه‌های جاری در بخش دولتی نسبت به کل هزینه‌های دولت است که انضباط مالی و ساختار متوازن بودجه‌ای دولت را با چالش‌های مضاعفی روبه‌رو کرده است.

۳-۲-۶. روند کلی عدالت در حکمرانی

شاخص حکمرانی طی این سال‌ها تغییرات کمی را نشان می‌دهد. در سال ۱۳۹۱ در دهه پیشرفت و عدالت، بیشترین میزان شاخص عدالت در بعد حکمرانی رقم خورده است. با ویژگی نهادی و ساختاری حوزه حکمرانی، تغییرات در این حوزه به‌مانند دو حوزه دیگر فرازوفروود آنچنانی را تجربه نکرده، اما باید توجه داشت که تقریباً مسیر تغییرات شاخص عدالت در حوزه حکمرانی و در حوزه عدالت اقتصادی رفتاری مشابه داشته‌اند به‌نحوی که هردوی این حوزه‌ها از سال ۱۳۸۶ وارد مرحله نزولی شده‌اند و سپس مسیر بهبود در هر دو بخش عدالت در حوزه حکمرانی و تعاملات اقتصادی با یکدیگر همراه بوده است. بعد از کاهش محسوس در سال ۱۳۹۱ در روند عدالت در حوزه حکمرانی، همچنان همراهی دو حوزه حکمرانی و تعاملات اقتصادی در فرازوفروودها ادامه یافت و روند در هر دو رو به رشد بوده است. این مسئله نشان از تأثیرپذیری متقابل بین بخش اجرای عدالت در بخش حکمرانی و اجرایی کشور و همچنین عدالت در عرصه تعاملات اقتصادی دارد.

نمودار ۶. شاخص عدالت در حکمرانی

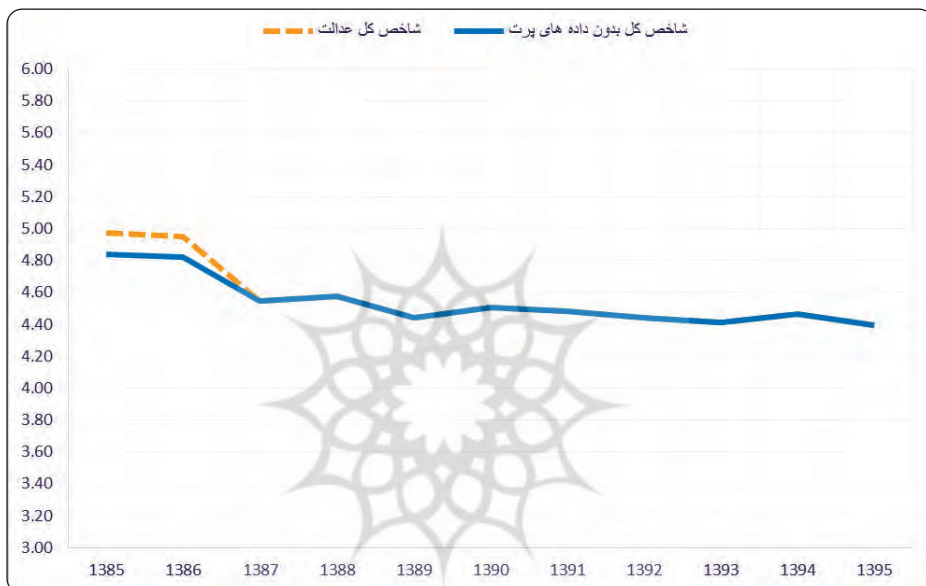

مأخذ: همان.

۳-۲-۷. شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی

در نمودار ۷ شاخص کل ترکیبی عدالت اجتماعی حسب سه حوزه و ۱۷ بخش ارائه شده، به صورت تجمیعی آمده است.^۱

نمودار ۷. روند کل شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی

مأخذ: همان.

با توجه به این نمودار می‌توان گفت شاخص کل عدالت که جمع سه حوزه تبادلات اقتصادی، تعاملات اجتماعی و حکمرانی است نشان از تنزل عدالت در طول دهه پیشرفت و عدالت در کشور بوده است. بخش عمده این کاهش و تنزل معلول کاهش شاخص در حوزه تعاملات اجتماعی است که نشان‌دهنده اولویت این حوزه برای ارتقای عدالت در جامعه ایران است. همچنین با نگاهی به روند همراهی و تأثیر و تأثر بین دو حوزه حکمرانی و

۱. در اینجا نیز داده‌های پرت و مورد ابهام که در حوزه تعاملات اجتماعی اشاره شد، مورد توجه بوده و شاخص کل یک‌بار با این داده‌ها و یک‌بار بدون این داده‌ها محاسبه شده و در نمودار با خط چین مشخص شده است.

تبادلات اقتصادی، ضروری است در مرحله بعد، اصلاح سازوکارهای بهبود عدالت در حوزه حکمرانی به دلیل ویژگی نهادی و ساختاری بودن و امکان مداخله بیشتر، در اولویت قرار گیرد تا به تبع آن عدالت در حوزه تبادلات اقتصادی نیز ارتقا یابد.

۴. جمع بندی و نتیجه گیری

نبود شاخص های لازم برای شناخت وضعیت عادلانه در سری های زمانی و همچنین عدم امکان ارزیابی پسینی نتایج سیاست ها و عملکردهای نهادهای متولی و برآورد تحقق اهداف از چالش های حوزه عدالت در کشور است. در مراکز علمی و نهادهای تصمیم ساز و تصمیم گیر کشور نیز، فعالیت علمی در باب شاخص سازی، اندازه گیری و اندازه شناسی حوزه عدالت به قدر لازم توسعه نیافته است. برای مثال، سال هاست که شاخص ضریب جینی صرفاً شاخصی ساده برای سنجش نابرابری در مواقع خاص است که به عنوان شاخص عدالت به کار گرفته می شود. در این مقاله پیچیده ترین شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی که تاکنون در ادبیات وجود دارد، طراحی و سپس برای یک دوره ۱۱ ساله در اقتصاد ایران برآورد شد. آنچه از تحلیل شاخص به دست می آید؛ حکایت از آن دارد که هرچه از حوزه های اقتصادی و زیرساختی و سخت افزارانه به سمت حوزه های اجتماعی و نرم تعاملات اجتماعی حرکت می کنیم، شاخص با کاهش شدیدتری روبه رو می شود؛ به طوری که می توان ادعا کرد بزرگ ترین چالش عدالت ایران در دوره ۱۳۹۵-۱۳۸۵، مسائل حوزه خانواده و روابط اجتماعی است که خود را در قالب افزایش مسائل حوزه خانواده و آسیب های اجتماعی نشان داده است. از این جهت براساس این پژوهش، طی دوره ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۵، نمره کل شاخص عدالت در بخش تبادلات اقتصادی از ۴/۷۵ به ۴/۴۷ کاهش یافته، نمره کل شاخص در بخش تعاملات اجتماعی از ۵/۹۰ به ۴/۰۲ کاهش شدید داشته و در نهایت نمره کل شاخص در بخش حکمرانی نیز تقریباً روند باثباتی را طی کرده و در حدود نمره ۴/۵۷ باقی مانده است. براساس این برآورد، نمره کل شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی در ایران در ۱۰ ساله مورد مطالعه، از ۵/۰۷ به ۴/۳۵ کاهش پیدا کرده است. پیشنهاد می شود در پژوهش های آتی با افزودن وزن به این سه محور، حرکت جدی تری در ساخت شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی برداشت.

منابع و مآخذ

۱. قرآن مجید.
۲. اسفندیاری، علی (۱۳۸۱). «روش شناسی ابزارهای اندازه‌گیری توزیع درآمد»، *اطلاعات سیاسی اقتصادی*، ش ۱۷۷.
۳. اسلامی، سیف‌الله (۱۳۹۳). «اندازه‌گیری شاخص رفاه اجتماعی در کشور»، *مجله اقتصادی*، ش ۵ و ۶.
۴. بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران. «مجموعه گزارش‌های آماری بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران» www.cbi.ir.
۵. بختیاری و همکاران (۱۳۹۱). «شاخص ترکیبی رفاه اقتصادی و اندازه‌گیری آن برای منتخبی از کشورهای در حال توسعه»، *فصلنامه پژوهش‌های رشد و توسعه اقتصادی*، ش ۹.
۶. بهشتی، محمدحسین (۱۳۶۱). *بررسی و تحلیلی از جهاد، عدالت، لیبرالیسم، امامت*، تهران، دفتر مرکزی حزب جمهوری اسلامی ایران.
۷. _____ (۱۳۸۰). *بایدها و نبایدها*، تهران، نشر بقیعه.
۸. _____ (۱۳۸۵). *حق و باطل از دیدگاه قرآن*، تهران، نشر بقیعه.
۹. پایگاه اطلاعاتی شاخص ترکیبی پیشرفت اجتماعی. www.socialprogress.org
۱۰. پایگاه اطلاعاتی شاخص ترکیبی مؤسسه لگاتوم (شاخص بهروزی). www.prosperity.com
۱۱. پایگاه جامع اطلاعاتی بانک جهانی. databank.worldbank.or
۱۲. پایگاه جامع پروژه جهانی عدالت و شاخص حاکمیت قانون. worldjusticeproject.org
۱۳. پایگاه جامع گزارش‌های تحلیلی «مجمع جهانی اقتصاد» همچون شاخص ترکیبی «رقابت‌پذیری اقتصادی» و شاخص ترکیبی «برابری جنسیتی». www.weforum.org
۱۴. پایگاه داده مرکز آمار وزارت کار، تعاون و رفاه اجتماعی. www.amarkar.ir
۱۵. پیغامی، عادل (۱۳۹۴). *درآمدی بر اهمیت اندازه‌گیری و سنج‌ها در الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت*، تهران، مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت.
۱۶. پیغامی، عادل، محمدصادق تراب‌زاده جهرمی و سیدعلیرضا سجادیه (۱۳۹۵). *گفتارهایی در عدالت اجتماعی*، تهران، انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).
۱۷. پیله‌فروش، میثم (۱۳۸۷). «شاخص‌های عدالت اقتصادی و اندازه‌گیری آن»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته اقتصاد، دانشگاه امام صادق (ع).

۱۸. تراب زاده جهرمی، محمدصادق، سیدعلیرضا سجادیه و حسین سرآبادانی تفرشی (۱۳۹۶). فهم جوهره اندیشه حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله) در عرصه عدالت، انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).
۱۹. ترکمن‌نژاد، شریف و همکاران (۱۳۹۱). «ارزیابی شاخص‌های عدالت در سلامت در ایران»، فصلنامه مدیریت بهداشت و درمان، ش ۱ و ۲.
۲۰. جمعی از نویسندگان (۱۳۹۲). توزیع متعادل فرصت‌ها و درآمدها، مؤسسه پژوهش‌های بومی.
۲۱. چیلر، نسرین (۱۳۸۴). «ابعاد گوناگون فقر در ایران»، نشریه روند پژوهش‌های اقتصادی، ش ۲۷.
۲۲. حسینی، شمس‌الدین (۱۳۹۴). «توزیع درآمد در ایران با استفاده از شاخص‌های جینی واتکینسون»، فصلنامه پژوهش‌ها و سیاست‌های اقتصادی، سال بیست‌وسوم، ش ۷۴.
۲۳. خامنه‌ای، آیت‌الله سیدعلی (۱۳۹۰/۰۲/۲۷). «بیانات در دومین نشست اندیشه‌های راهبردی الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت».
۲۴. خاندوزی، سیداحسان و سیدمحمدرضا سیدنورانی (۱۳۹۴). «معرفی و محاسبه شاخص ترکیبی عدالت اقتصادی از منظر اسلامی در ایران»، راهبرد مجلس، ش ۸۵.
۲۵. خاندوزی، سیداحسان (۱۳۹۱). «شاخص‌سازی عدالت اقتصادی با رویکرد اسلامی در اقتصاد ایران (با استفاده از روش نماگرهای ترکیبی)»، پایان‌نامه دکتری دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران.
۲۶. خسروی‌نژاد، علی‌اکبر (۱۳۹۱). «برآورد فقر و شاخص‌های فقر در مناطق شهری و روستایی»، فصلنامه مدل‌سازی اقتصادی، ش ۱۸.
۲۷. خمینی، روح‌الله (۱۳۶۸). صحیفه امام خمینی (ره)، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
۲۸. درخشان، مسعود (۱۳۹۰). «فقرنمایی شاخص‌های رشد (تأملی در باب شاخص‌های الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت)»، سوره اندیشه، ش ۵۲ و ۵۳.
۲۹. راغفر، حسین (۱۳۹۱). «اندازه‌گیری نابرابری درآمد در ایران از ۱۳۶۳ تا ۱۳۸۹»، فصلنامه رفاه اجتماعی، ش ۴۵.
۳۰. _____ (۱۳۹۳). «بررسی تحرک مطلق غیرخطی در توزیع درآمدی ایران»، فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی (رشد و توسعه پایدار)، سال شانزدهم، ش ۴.
۳۱. راغفر، حسین و مهدیه اسفندیارپور (۱۳۹۵). «اندازه‌گیری فقر چندبعدی در ایران طی سال‌های ۱۳۸۸-۱۳۹۲ (با استفاده از روش آکایر فوستر)»، فصلنامه راهبرد اقتصادی، ۱۳(۴).

۳۲. راغفر، حسین و همکاران (۱۳۹۲). «اندازه‌گیری فقر چندبعدی در شهر تهران»، فصلنامه رشد و توسعه پایدار، ش ۵.
۳۳. رجایی، سیدمحمدکاظم و سیدمهدی معلمی (۱۳۹۴). *درآمدی بر مفهوم عدالت اقتصادی و شاخص‌های آن*، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
۳۴. رئیس دانا، فریبرز (۱۳۸۴). «اندازه‌گیری شاخص و پویای فقر در ایران»، *رفاه اجتماعی*، ۵ (۱۷)
۳۵. سازمان برنامه و بودجه. مجموعه گزارش‌های بررسی عملکرد برنامه‌های پنج‌ساله توسعه و عملکرد برنامه‌های بخشی و فرابخشی جمهوری اسلامی ایران. www.mporg.ir
۳۶. سرآبادانی تفرشی، حسین و عادل بیغامی (۱۳۹۶). «تبیین مفهومی نظریه عدالت اجتماعی در اندیشه شهید صدر»، فصلنامه نقد و نظر، سال بیست‌ودوم، ش ۲.
۳۷. سلیمی‌فر، مصطفی (۱۳۹۲). «مقدمه‌ای بر الگوی توسعه اسلامی ایرانی»، نخستین نشست *اندیشه‌های راهبردی*، تهران، مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت.
۳۸. سیدنورانی، سیدمحمدرضا (۱۳۹۳). «ارزیابی روشی شاخص‌های فقر و نابرابری با تأکید بر حقوق اقتصادی در اسلام»، فصلنامه مجلس و راهبرد، ش ۷۷.
۳۹. شریف‌آزاده، محمدرضا (۱۳۹۰). «محاسبه شاخص شدت فقر در ایران»، فصلنامه *برنامه‌ریزی و بودجه*، ش ۲.
۴۰. شکیهی‌تاش، محمد نبی، علی دهقانی و مهیم شکیهی‌تاش (۱۳۸۷). «بررسی روند توزیع درآمد در برنامه‌های توسعه و عمران ایران ۱۳۸۳-۱۳۴۸»، نامه مفید، ش ۶۶.
۴۱. شهدادی، هرمز (۱۳۶۷). *کاربرد شاخص‌های اجتماعی اقتصادی در برنامه‌ریزی توسعه*، تهران، سازمان برنامه و بودجه.
۴۲. صدر، سیدمحمدباقر (۱۳۹۳). *اقتصاد ما* (کتاب دوم)، ترجمه سیدمهدی برهانی، قم، پژوهشگاه شهید صدر.
۴۳. _____ (۱۴۲۹). *اقتصادنا* (موسوعة الشهید الصدر، ج ۳)، قم، مرکز الابحاث و الدراسات التخصصیه للشهید الصدر.
۴۴. _____ (۱۴۲۹). *الاسلام یقود الحیات* (موسوعة الشهید الصدر، ج ۵)، قم، مرکز الابحاث و الدراسات التخصصیه للشهید صدر.
۴۵. طباطبائی، محمدحسین (۱۳۷۴). *المیزان فی تفسیر القرآن*، قم، دفتر انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه.
۴۶. عزتی، مرتضی (۱۳۹۳). «تدوین شاخص ترکیبی عدالت برپایه قانون جمهوری اسلامی ایران و سنجش آن طی یک دوره هشت‌ساله»، فصلنامه *راهبرد اقتصادی*، ش ۱۰.

۴۷. _____ (۱۳۹۴). گزارش اقتصاد اسلامی ایران، تهران، پژوهشکده اقتصاد دانشگاه تربیت مدرس.
۴۸. عزتی، مرتضی و بهمن کریمی (۱۳۹۳). «طراحی شاخص بومی برای اندازه‌گیری فساد اقتصادی»، فصلنامه سیاست‌های راهبردی و کلان، ش ۶.
۴۹. عصارى، عباس و عاطفه مزینانی (۱۳۹۱). «روش‌ها و شاخص‌های اندازه‌گیری فقر و رفاه اقتصادی»، فصلنامه راهبرد توسعه، ش ۲۷.
۵۰. عیوضلو، حسین و مجید کریمی (۱۳۹۴). «شناسایی و اندازه‌گیری شاخص عدالت و کارایی در نظام بانکی»، دوفصلنامه مطالعات اقتصاد اسلامی، ش ۱۵.
۵۱. عیوضلو، حسین (۱۳۸۶). شاخص‌های عدالت اقتصادی، مجمع تشخیص مصلحت نظام.
۵۲. قدسی، سوده و محمدحسن فطرس (۱۳۹۳). «روش آکایر و فوستر برای اندازه‌گیری فقر چندبعدی»، فصلنامه مجله اقتصادی، ش ۱۱ و ۱۲.
۵۳. کالیس، جان و فیلیپس جونز (۱۳۸۸). مالیه و انتخاب عمومی، ترجمه الیاس نادران، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
۵۴. گزارش‌های آماری سازمان پزشکی قانونی کشور. www.lmo.ir
۵۵. گزارش‌های آماری سازمان ثبت احوال کشور. www.sabteahval.ir
۵۶. گزارش‌های تحلیلی مرکز معاونت امور زنان ریاست جمهوری. women.gov.ir
۵۷. مجموعه گزارش‌های آماری پیرامون شهر تهران. statistics.tehran.ir/statistics
۵۸. مجموعه گزارش‌های عملکردی پورتال وزارت امور اقتصادی و دارایی. fa.mefa.gov.ir
۵۹. مدرسی عالم، زهره و همکاران (۱۳۹۳). «بررسی شاخص‌های کارشایسته در ایران با تأکید بر محروم‌ترین استان»، دفتر تحقیقات معاونت اقتصادی وزارت امور اقتصادی.
۶۰. مرکز آمار ایران. مجموعه گزارش‌های آماری. www.amar.org.ir
۶۱. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی. مجموعه گزارش‌های کارشناسی. rc.majlis.ir
۶۲. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (۱۳۹۳). «گزارش کارشناسی ارزیابی شاخص‌های نابرابری توزیعی از دیدگاه اسلامی».
۶۳. مصطفوی، علی (۱۳۹۶). «تبیین جوهره اندیشه شهید بهشتی در باب عدالت اجتماعی»، مجموعه مقالات چهارمین کنگره بین‌المللی علوم انسانی اسلامی.

۶۴. مطهری، مرتضی (۱۳۶۲). *بررسی اجمالی مبانی اقتصاد اسلامی*، تهران، انتشارات حکمت.
۶۵. _____ (۱۳۸۷). *اسلام و نیازهای زمان*، چاپ بیستم، تهران، صدرا.
۶۶. _____ (۱۳۹۶). *مجموعه آثار*، جلد ۳۰-۱، تهران، انتشارات صدرا.
۶۷. موسوی، میرنجف و مهدی مدیری (۱۳۹۴). «اولویت‌سنجی شاخص‌های عدالت اسلامی - ایرانی در تحقق آمایش سرزمین و توسعه‌ای متعادل در ایران»، *فصلنامه اطلاعات جغرافیایی (سپهر)*، دوره ۲۴، ش ۹۵.
۶۸. موسوی، سیدهادی و حسین صادقی (۱۳۸۸). «گامی به سوی شاخص عدالت؛ با رویکرد منطق فازی»، *نامه اقتصادی*، ش ۷۲.
۶۹. نژادعبدالله، معصومه، غلامرضا محتشمی برزادران و مهدی یعقوبی اول ریایی (۱۳۹۲). «شاخص‌های توزیع درآمد در ایران»، *مجله اقتصادی*، ش ۹ و ۱۰.
۷۰. نصیری، حسین (۱۳۸۷). «اصول حاکم بر شاخص‌های نابرابری درآمدی در اسلام»، *فصلنامه اقتصاد اسلامی*، ش ۳۲.
۷۱. نصیری، حسین و محمدعلی کفائی (۱۳۸۹). «معرفی و برآورد دو شاخص جدید نابرابری توزیع درآمد برای ایران: جینی تک پارامتری و آتکینسون - جینی»، *پژوهشنامه اقتصادی*، ش ۴.
72. Alkire, Sabina (2012). *Value Judgments in Multidimensional Poverty Measurement Design*, E-Bulletin of the Human Development and Capability Association.
73. Anholt, S. and R. Govers (2017). "The Good Country Index", <https://placebrandodserver.com>.
74. Atkinson, A. B. (2003). "Multidimensional Deprivation", *Journal of Economic Inequality*, 1 (1).
75. Baster, N. (1976). "The Use of Socio-economic Indicators in Development", UNESCO Press
76. Bandura, R. (2008). "Asurvey of Composite Indices Measuring Country Performance: 2008 Update", New York, United Nations Development Programme, Office of Development Studies (UNDP/ODS Working Paper).
77. Bowles, S. (2009). *Microeconomics: Behavior, Institutions, and Evolution*, Princeton University Press.

78. Coulter, P. B. (1989). *Measuring Inequality*, A Methodological Handbook Boulder.
79. Hansson, G. (2006). "Institutions and their Measures: A Black Box of Goodies", Rapport nr: *Working Papers in Economics*, 206.
80. Heckelman, Jac C. and Michael Stroup (2005). "A Comparison of Aggregation Methods for Measures of Economic Freedom", *Political Economy*, Vol. 21.
81. Helmy, H. E. (2013). "An Approach to Quantifying Social Justice in Selected Developing Countries", *International Journal of Development Issues*, 12(1).
82. ——— (2017). "Three Years after their First Social Justice Index: How well did LDCs Perform?", *International Journal of Development Issues*, 16(1).
83. Johnson, C. (1988). *Measuring the Economy*, Viking Pr.
84. Mainz, J. (2003). "Defining and Classifying Clinical Indicators for Quality Improvement", *International Journal for Quality in Health Care*, 15(6).
85. ——— (2003). "Defining and Classifying Clinical Indicators for Quality Improvement", *International Journal for Quality in Health Care*, 15(6).
86. Merkel, W. (2002). "Social Justice and the three Worlds of Welfare Capitalism", *European Journal of Sociology/Archives Européennes de Sociologie*, 43(1).
87. Merkel, W. and H. Giebler (2009). *Measuring Social Justice and Sustainable Governance in the OECD*, Sustainable Governance Indicators.
88. Miller, Peter and Nikolas Rose (2008). *Governing the Present*, Cambridge, UK: Polity Press
89. Morse, S. (2013). *Indices and Indicators in Development: An Unhealthy Obsession with Numbers*, Routledge.
90. Michela, N., E. Giovannini, A. Hoffman, S. Tarantola, A. Saltelli and M. Saisana (2005). Handbook on Constructing Composite Indicators, OECD Statistics Working Paper.
91. Rehman, S. S. and H. Askari (2010). "An Economic Islamicity Index (EI2)", *Global Economy Journal*, 10(3), 1850207.

92. Schraad-Tischler, D. and L. Seelkopf (2014). *Concept and Methodology: Sustainable Governance Indicators*, www.sgi-network.org
93. Schraad-Tischler, D. (2011). *Social Justice in the OECD: How Do the Member States Compare?: Sustainable Governance Indicators 2011*, Bertelsmann Stiftung.
94. Schraad-Tischler, D. and C. Kroll (2014). *Social Justice in the EU-a Cross-national Comparison: Social Inclusion Monitor Europe (SIM)*, Index Report, Gütersloh, Bertelsmann Stiftung.
95. Scheherazade, S. and A. Hossein (2010). "How Islamic are Islamic Countries?", *Global Economy Journal*, Vol. 10 , Is. 2, Art. 2.
96. Stiftung, B. (2016). *Social Justice in the EU-Index Report 2015*, Social Inclusion Monitor.
97. Stiftung, B. (2018). "Bertelsmann Stiftung Transformation Index, Bertelsmann Stiftung, Gütersloh", <http://www.bti-project.org/en/index>.
98. Smeets, E. and R. Weterings (1999). "Environmental Indicators: Typology and Overview" (p. 19), Copenhagen: European Environment Agency.
99. The Index of Intergenerational Equity (March 2016). "Laura O'Laughlin, the Generations Institute".